

Újra itt a nagy válság?¹

Prof. Dr. Csaba László akadémikus, egyetemi tanár
Közép-Európai Egyetem (CEU, DE, BCE).

ABSZTRAKT A cikk az első részében a világ pénzügyi rendszerének 2007–2009 közti megrázkódtatásából a reálgazdaságra adódó hatások közül a legfontosabbakat elemzi. A második részben Magyarország gondjait taglalva mutat rá azok hosszú távú és szerkezeti voltára. A kiutat pedig a bizalom visszaszerzésében, nem a pénz gazdaságba pumpálásában látja. Ebben a közelítésben a foglalkoztatás, a munka alapú társadalom, a növekedés feltételeire összpontosító gazdasági kormányzás jelentik a sarokpontokat. Az államháztartás kiegyensúlyozása – fenntartható módon –, az árstabilitás, a jogállamiság és a szavahihetőség pedig egyfajta kézen fekvő keretfeltétel-rendszert jelentenek, nem pedig öncélt.

KULCSSZAVAK Gazdasági válság, állami beavatkozás, gazdaságpolitika, bizalom

Bevezetés

2009 tavaszán, amikor e sorokat írtam, minden korábbinál borúlátóbb elemzések láttak napvilágot a globális gazdaság és benne Magyarország helyzetéről és még inkább kilátástalanságáról. Hétről hétre kedvezőtlenebb számok kerültek napvilágra és a fellendülés esélye egyre távolabbra tolódott. Miközben jól ismert dolog az, hogy a borúlátó jóslatok különösen erőteljesen hajlamosak arra, hogy önmagukat beteljesítsék, nem kétséges az sem, hogy a pénzügyi rendszer 10–12 évente megfigyelhető összezuhanásáról – amit udvariasan korrekciónak neveznek az elemzők – sosem tudható, pontosan mikor jön, és meddig tart. Csak egyvalamit tudunk róla biztosan: véget ér.² Ez még az Egyesült Államok legnagyobb megrázkódtatását jelentő 1929–33-as válságra is igaz. Sosem fordult elő, hogy beteljesült volna a marxi prófécia, és a piacgazdaság önmagát számolta volna föl, miután minden korábbi vívmányát fölszámolta volna, s a szünni nem akaró visszaesés az államosítások sorozatával tartósan és visszafordíthatatlanul kiszabadította volna a palackból a kommunizmus kísértetét. A következőkben két fő kérdésre keressük a választ, természetesen a teljesség

¹ E tanulmány különféle előzetes változatait előadtam az Ybl Klub, a Magyar Külkereskedelmi Bank, a Budapesti Értéktőzsde és a Politikatudományi Társaság és a Magyar Menedzser Szövetség egymást követő rendezvényein, és sokat okultam az ott elhangzott kritikái észrevételekből.

² A G20 előkészítő dokumentuma szerint akár 2010-re. (In: *Financial Times*, 2009. március 28/29.)

igénye nélkül. Egyfelől: megismétlődik-e a történelem, és a piacok meg az állami beavatkozás szerencsétlen elegye pusztító reálgazdasági depresszióba taszítja-e a világot? A másik kérdés pedig az, hogy miféle új világ vár reánk a válság elmúltával?

Mit tudunk a válságról? Elméleti alapok

A piacgazdaságot kialakulása óta jellemzi a gazdasági tevékenység hullámozása. A közgazdaságtudomány kialakulása óta fontos tárgya a cikluselmélet, hasonlóképpen a pénzügyi visszaesések elemzése is. Talán nem egészen véletlen, hogy e kérdésekhez érdemben nem a kockázatokat elvileg nullára szorító pénzügyi közgazdászok és a nyugati elméleti főáram jelentős részben efféle kérdéseket elemző nagyjai tudnak és kívánnak hozzászólni (ők mostanság inkább hallgatnak vagy magyarázkodnak). Sokkal inkább a gazdaságtörténészek és a történeti-intézményi kérdések iránt még érdeklődő közgazdák vették át a terepet.

A téma meghatározó irodalmának számít az eredetileg 1979-ben (és legutóbb 2005-ben) megjelent kötet Charles Kindleberger tollából, aki a válság lélektani tényezőit emeli ki. Tanulságos, hogy a főképp a 19. századra összpontosító elemzés nem a tankönyvekben szokásos módon, a gazdasági fundamentumokkal, a pénzteremtés sajátosságaival, a visszaélésekkel és a szabályozók hibáztatásával érvel, hanem a piacok szereplőinek önbeteljesítő várakozását emeli ki.

Hasonlóképp gazdaságtörténész Barry Eichengreen (2003), aki a megelőző, 1997–99-es válság hatására és arra kifuttatva mutatja be a pénzügyi válságokat. Az ő elemzésében az információfeldolgozás tökéletlensége, az utóbbit ellensúlyozni kívánó szabályok és szabályozók erőtlensége tűnik meghatározónak. De ez az elemzés sem a piac természetére vezet vissza a kilengéseket.

Végül, de korántsem utolsó sorban Lámfalussy Sándor nemrég magyarul is kiadott kötete (2008) emelhető ki, aki a piaci szereplők tanulóképességének hiányát, a történelmi emlékezet hiányát, és ebből adódóan a rendre újjászülető piaci mítoszok – nem elméletek! – szerepét húzza alá. Értelmezésében a válság eltakarítja a felelősöket, mind a pénzintézetek, mind a szabályozó hatóságok éléről. Az újak viszont újszülöttként maguknak tulajdonítják a piac önkorrekciójaként kialakult javulást. Hamarosan erőt vesz rajtuk a növekedési ösztön, és végtelennek tekintik az expanziós lehetőségeket. Nem törődnek azzal, hogy egyetlen piac se bővíthet szakadatlanul, ezért rendre növekményi érdekeltséget vezetnek be. És amikor kiderül, hogy a piac mégse nő oly gyorsan, mint kellene, elkezdődik a könyvek szépítése. Bizony nagy a különbség aközött, hogy valakinek nincs kétes követelése, vagy csak a könyvében nincs. Utóbbi tudatában a szereplők elbátortalanodnak, eladási hullám és pánik tör ki, az árfolyamok összeomlanak, majd kezdődik előlről.

Ha valaki nem tudná, hogy az elmúlt három évtizedben minden visszapillantó stúdiumot – így a gazdaság- és az elméletitörténetet is – margóra szorítottak a

gazdasági és üzleti felsőoktatásban, akkor talán meg is lepődhet azon, hogy az ily egyszerűen tudható dolgokat hogy-hogy nem tudják azok, akikre tartozik, s hogy lépnek másodszer is ugyanabba a folyóba. És akkor még nem szóltunk arról, amit Hayek (1974/1995) a tudás látszatának nevezett. Azt, hogy a kockázat kezelésére és a gazdasági folyamatok előrejelzésére szolgáló modellek, ha fenntartás nélkül hisznek bennük, s nem körültekintően alkalmazzák (eszköz helyett céllá válnak), akkor maguk is hozzásegítenek a gazdasági döntések ciklust erősítő voltához. Lord Eatwell (2007) az egyik legtekintélyesebb angol közgazda a válság kitörése előtt évekkkel felhívta erre a figyelmet, de intése süket fülekre talált. Hitelt adtak annak a városi legendának, hogy az Egyesült Államok mérete miatt nincs is egységes ingatlanpiaca, vagyis nem képzelhető el ingatlanbuborék létrejötte az egész országban egyidejűleg. Elhitték, hogy a kockázat kiszámítható és ügyes technikákkal/trükkökkel a világ egészére szétteríthető, következmények nélkül. Elhitték, hogy csak napsütéses idő lehet a világ-gazdaságban, eső, hófúvás immár soha többé. S lehet azon élcélődni, hogy efféléket a 20-as, 60-as és 90-es években is hittek, e hitek bizony sokkal inkább mozgatták a piaci szereplők tényleges döntéseit, mint a kemény tények és a gazdasági alapok.

Ma már részletes és alapos elemzések olvashatók arról, hogy miként tört ki és terjedt el a másodlagos jelzálogpiacról indult, majd a globális pénzügyi rendszerre szétterjedt válság (Swan 2009, Shin 2008, Gyórfy 2009). Ezért e helyütt csak a legfontosabb megállapításokat összegzem. Mindenek előtt azt, hogy szó sincs arról, amit naponta hallunk és olvasunk, hogy itt egy tökéletesen szabályozatlan szabadpiac szabadult volna el, s dühöngésének következményeit nyögi ma az egész világ, míg a kormányok felvilágosultsága ki nem segít a bajból mindnyájunkat. A G20 és az EU 2009 eleji kezdeményezései, a bankállamosítások és a világméretű szabályozó hivatali sürgető német megnyilatkozások mind ebbe az irányba mutatnak.

Ugyanakkor az idézett – és az azóta megjelent – elemzések rendre kiemelik, hogy a pénzügyi szféra – mindnyájunk tapasztalatával egybevágóan – bizony nem maradt szabályozatlan, hanem erőteljesen szabályozott volt és maradt. A szabályalkotók pedig egyfelől valóban passzívok voltak, amennyiben nem éltek az amerikai törvényhozás által az *Enron* botrányt követően megszigorított törvények adta lehetőségekkel, másfelől viszont fölöttébb tevékenyeknek bizonyultak. Ugyanis ők hozták azokat az intézkedéseket – például a lakáshitelezés kvázi államosítását, a hitelkihelyezések „politikai korrektségének” vizsgálatát, a nincstelenek lakáshoz juttatásának szorgalmazását – az „együtt érző konzervatívizmus” jegyében, vagy éppen a kockázatterítő „pénzügyi újítások” elterjedésének eltűrésével, valamint a hitelezési túlfutás engedélyezésével és az esetleges

visszaesés elleni biztos FED fellépés kilátásba helyezésével³ – vagyis sokféle kézzel fogható *intézkedéssel és tettel maguk járultak hozzá* a kisiklásokhoz. Ez bizony nem a szabadjára engedett piac, hanem a közgazdaságtanban *kormányzati kudarcként* megismert eset.

Mit mutatnak a tények?

Miközben a válság jelentős részben, mint láttuk tudati, lélektani tényezőkből adódik és azokon keresztül hat, egyáltalán nem közömbös, hogy a statisztikában mérhető számok mit mutatnak. Hisz közismert, hogy hőérzetünk a lázat esetleg egyáltalán nem érzi, máskor túlreagálja, ezért ha lehet, mérni kell a tüneteket. Az Európai Központi Bank statisztikája a múlt eseményeit tényszerűen mutatja, ezért érdemes támaszkodni rá, míg az előrejelzések közmondásos bizonytalanságára ismételten föl kell hívni a figyelmet. Ahogy a piaci elemzők 2008 tavaszán a forint erősödését ellenállhatatlannak és tartósnak vélték, 2009 tavaszán az ellenkező vélekedés többségivé válása még nem jelent tényszerűséget. Azt is érdemes megemlíteni, hogy a gazdaság valós teljesítményét általában 12–15 hó késéssel ismerjük csak meg szerte a világon, és az előzetes adatoknak néha az előjele is megfordulhat.

Mai ismereteink szerint 2007 után 2008-ban is a világgazdaság teljesítménye pozitív volt, ha a lassulás irányzata nem is kérdéses. Az Egyesült Államok GDP-je a 4. negyedévben 3,8%-kal csökkent, ezzel az éves adat pozitív tartományban maradt. 1,1% visszaesés alakult ki Japánban, viszont pozitív érték, +0,9% volt a GDP növekedése az EU esetében. Igaz, az IMF e tanulmány lezárásakor kiadott előrejelzése 2009-re 1 százalékot el nem érő – konkrétan 0,9%-nyi – csökkenést vár, 2010-re azonban ismét pozitív adatokra számít⁴, hozzá hasonlóan az ECB-től a Világbankig a legtöbb előrejelző. Ha ezek a számok nagyjából helytállóak, akkor biztosan csak azt tudjuk, hogy *az utolsó igazi nagy és mély, a világgazdaság egészét hosszabb időn át megrázó válság három évtizede, a második olajárrobbanást követően ment végbe*. Az áremelkedések éves üteme az ECB februári havi szemléje szerint az euró-övezetben 3,3, az Egyesült Államokban 3,8 és Japánban 1,4% volt, vagyis deflációról beszélni nem érdemes. Mivel a depresszió sok éven át megfigyelhető, legalább évi 4–5%-os általános visszaesést jelent, erről sem érdemes beszélni. Az európai munkanélküliség 2009 februári 8,4%-os, az amerikai 6,1%-os, a japán 4,1%-os

³ Ennek egy része a verbális intervenció, másik része a Greenspan által 1987, 1992, 1996, 2001 és 2006 idején alkalmazott gyakorlat, ami konkrétan azt sugallta, hogy semmilyen lufi kipukkadását nem néznék tétlenül, vagyis a piac öntisztulását gátolták és az egészséges félelmet kiiktatták, mi több ezt még vívmányként is méltatták (a pénzügyi sajtóban).

⁴ Forrás: *IMF Survey*, 19 March, 2009, elérhető: www.imf.org, letöltve aznap.

mértéket ért el. Ez rosszabb, mint az évtized átlaga, de jobb, mint a 90-es éveké volt. Vagyis egyelőre még a makro-mutatók nem jeleznek páratlan mértékű, a rendszer egészét megrázó, az időnként szokásos visszaesésnél nagyobb megrázkódtatást. Igaz, az utóbbi kialakulhat, nem vagyunk bebiztosítva semmi ellen, de ez egyelőre a jövő zenéje. S miközben rengeteget olvashatunk a globális pénzügyi rendszer kártékony voltáról, a számok arra utalnak, hogy a világméretű viszontbiztosítások rendszere, főleg a fedezeti alapok és a származékos és ellenügyletek révén a reálgazdaság azonnali és önerősítő összeroppanását 2007–2008 során/még/ sikerült elkerülni. Ez bizony nem az 1929–33-as időszakot idéző fejlemény, és az összképet érinti!

Miről olvashatunk akkor nap mint nap a híradásokban? Kézenfekvő, hogy a pénzügyi megrázkódtatás első sorban magukat a pénzügyeket érinti, sok tízezres elbocsátásokkal, leépítésekkel, átszervezésekkel. Érinti nyilván a hitelből lakást vásárlókat, térségünkben a devizában eladósodottakat, és persze a reálgazdaság egyes ágazatait. Mindenki ismeri, hogy az előzőekhez kötődően az építőipar, azután a „nélkülözhető” tételeket gyártó autóipar, az idegenforgalom és vendéglátás, így a közlekedés is és persze a kiskereskedelem megérzi a visszaesést, nem is kevésé. Ha a befektetési bank, mint ágazat nagyjából felszámolódtott, ugyanezt azért a felsorolt többi ágról, a hírközlésről, az oktatásról vagy épp az egészségügyről aligha mondhatjuk el. Az Egyesült Államokban gondok forrása lesz, hogy a nyugdíjrendszerben a vállalati magánalapok – ezen belül a saját cégbe fektetések – előnybe hozása érvényesült az elmúlt években. Most ezek az opciók alig érnek valamit, a biztonságos öregkort nem alapozzák meg. Igaz, nem muszáj mindenkinek ma vagy néhány hónapon belül nyugállományba vonulnia. Ha az előzőekben vázoltakból a derülátó forgatókönyv valósul meg, akkor három vagy öt év múlva – a történelmi trendek meghosszabbítása esetén – a jelenleg elveszetteknek tűnt vagyon jelentős többlettel térül meg, és fiatalíthatóvá válik majd. Ugyanakkor Európa nagyjából köztulajdonú nyugdíjrendszereit a pénzpiac válsága csak áttételesen és kevésé érinti. Az öregedő földrész számára ez a fejlemény korántsem közömbös.

Állításunk szerint a legvalószínűbb az, hogy a pénzügyek mellett néhány, ezáltal közvetlenül érintett ágazat, nem pedig a világgazdaság egészének visszaeséséről van szó. S miközben nem sugallnánk azt, hogy a piacgazdaság idegrendszerének jelentősége azonos lenne mondjuk a gyógyvíz kitermelésével, a tény azért tény marad. A közgazdaságtanban a *szektorális visszaesés* még nem ad alapot a nemzetgazdaságok összességének, a *világgazdaság válságának* megállapításához.

Merre keressük a kiutat?

Mint az egyén esetében, úgy a világgazdaságnál is a diagnózist megelőző terápia bizonyára veszélyes, de jobb esetben haszontalan. Ha a jelenlegi megrázkódta-tás-sorozatot nem a piac magára hagyása okozta, továbbá a visszahúzódás oka a bizalom, és nem a pénz(források) hiánya, akkor tévúton járnak a még oly nagy-nevű elemzők és döntéshozók is, akik az összkereslet élénkítésével, egyfajta vi-lágméretű antidepresszáns felszolgálásával (Krugman 1998) próbálkoznának. Szerkezeti gondokat ugyanis nem lehet keresletélénkítéssel, pénzbe-pumpálással enyhíteni. Az egyik esetben a Robert Lucas (1976) Nobel díjas által feltárt össze-függés érvényes, ami szerint a mai költekezést látva az emberek holnapi inflációt várnak, és megtakarítanak, pont fordítva tehát, mint Keynes vélte. Ez magyaráz-a Japán elvesztegetett 90-es évtizedét. A rosszabbik esetben – mint Nyugat-Eu-rópában a 70-es években – elköltik a pénzt, főleg állami programokra, a munka-helyek védelmére. Ekkor azonban nem a termelés nő meg, hanem az infláció – ez a most már tankönyvekben sem ismeretlen *stagfláció* esete.

Miközben a pénzhez jutás (likviditás) közvetett eszközökkel való bővítésére világszerte és itthon is számos intézkedés történt már, ez csak tüneti kezelés. A bizalom visszatértét aligha lehet állami költekezéssel, vagy épp a kamatok le-nyomásával elérni. Épp ezért veszélyes precedenst teremtett az amerikai jegy-bank, amikor a szinte nulla kamatlábbal kiadta a kezéből a gazdasági folyama-tok monetáris eszközökkel való befolyásolásának lehetőségét. Mivel az ameri-kai költségvetés már a Bush korszakban is költekező volt, ennek további erőltetésével aligha lehet a gazdasági szereplőket meghatni. Jól látható, hogy az amerikai és a nemzetközi tőzsdék 2008 4. negyedéve óta már hetes távlatban egyáltalán nem reagálnak a kamatlépésekre és a kormányzati költekezésre sem. Egy-egy cég vártnál jobb eredménye, vagy az immár – olcsósága okán – átvételi célponttá vált jó hozamú cégek vétele, a tartósan alacsony olaj- és nyersanyag-árszint, a kiszámítható gazdasági környezet, a továbbra is zajló innovációk, a kisvállalkozások egy körének életképessége és kezdeményezése, a szerkezeti változások sora az, aminek révén előbb átmeneti, majd tartósabb tőzsdei majd reálgazdasági élénkülés alakulhat ki. Ennek időpontját nem tudjuk, de *bizonyára nem fél évtizednyi vagy évtizednyi távlatról van szó*, mint mondjuk az EU pro-jektek, a környezetvédelem, a felsőoktatás vagy épp az ország területi berendez-kedésének átszabása kapcsán ez a szokásos és értelmes lépték.

Ekkor ismét időszerűvé válhat az a felismerés, amit Navratil Ákos (1944/ /2008) fogalmazott meg a világgazdasági válság és a hadigazdálkodás tapasztala-tait összegző előadásában. Ő arra hívta fel a figyelmet, hogy az állami beavatko-zás elharapózása egyfelől lelassítja a piac öntisztító hatását- ezért is húzódott el Amerikában a visszaesés egész 1936-ig. Másfelől az állami intervencionizmus állandósulása kioltja a gazdasági alkalmazkodás mikro ösztönzőit, a magántulaj-dont jellemző növekedési hajlamot is, és a tartós pangás réme valósággá válhat.

Ebben az összefüggésben veszélyes és az elmélet által sokszorosan kárhoz-tatott, ügyintéző gazdaságpolitika (németül *punktualistische Wirtschaftspolitik*) megnyilvánulása és egyben a kiutat megalapozó stratégiai és egyberendezett gondolkodás hiányára vall, ha az egyes kormányok konkrét érdekcsoportok nyomásának engedve kapkodnak, mint Bernát a ménkű után. A konkrét ügyek száma végtelen, a kormányzóképeség meg az egyik legszűkösebb erőforrás. Magyarország a példája annak, hogy ha egy kormány mindent magára próbál vállalni, semmit se ér el, és a legszűkebb állami feladatok, mint a köz- és jogbiztonság, az árstabilitás, az államháztartás kiegyensúlyozása sem láthatók el. Az érdekcsoportok uszályába kerülő kormányzás, mint Mancur Olson (1987) negyedszázada írt és magyarul is megjelent kötetéből tudjuk, a lemaradó nemzetek sajátja.

Ha a válság természetéről szóló diagnózisunk legalább részben helyes, akkor a kiút semmiképp se lehet a „válságellenes politikának” elkeresztelt, ódivatú és számos ok miatt eleve kudarcra ítélt kormányzati sürgés-forgás. A kormányzatnak – globális együttműködésben – a kiszámíthatóság megőrzésével célszerű a bizalom visszatértét előmozdítani. Nem maga kelti a bizalmat, még kevésbé az ennek hatására meginduló beruházást és növekedést, hanem a feltételeinek létrejöttéhez járul hozzá. A rossz példaként említett FED ellenében ezt teszi az EKB, amikor nem fut a piaci hangulat után, viszont nem is folytat doktriner kamatpolitikát. Nem reagál az euró árfolyamának alakulására, de figyel a munkanélküliség szerkezeti elemeinek erősödésére a nagy országokban. A növekedésnek ugyanis az egyik legfontosabb feltétele – és a bizalom visszaszerzésének záloga – az árstabilitás⁵, ami a hosszabb megtérülésű befektetéseket is kiszámíthatóvá teszi, a jogbiztonság, a hosszabb időre kiszámítható, egyszerű, átlátható, nem önkényes alkalmazásoktól szenvedő közteher-rendszer (nemcsak az adó, a társadalombiztosítás és a többi pénzügyi szabály egész rendszere stabil).

Számos elemzés – köztük a 2009 februári, a lisszaboni célkitűzéseket elemző bizottsági – mutatott rá arra, hogy az európai földrész viszonylag gyenge növekedési teljesítményének nem konjunkturális okai vannak, amelyeket egy kis pénz bepumpálásával egykettőre orvosolhatnánk. Szerkezeti gondok vannak, alacsony a K+F és így az innováció, nem elég kiterjedt a kisvállalkozások köre, nem elég széles körű a foglalkoztatás, túl sokakat fizetnek azért, hogy meg se jelenjenek a munkapiacon, rövid a munkában töltött idő stb. E mozzanatok egyike sem a világ pénzpiacához kötődő gyengeség, így attól független, távlatos orvoslásra van szükség. Például a foglalkoztatás ügyét az oktatás, a deregulálás és a köztehercsökkentés együttese is csak középtávon képes elérni.

⁵ Ez az EKB értelmezésében évi 2, a közgazdasági konvenció szerint legfőljebb évi 3 százalékos áremelkedést jelent. Idéztük a számokat, amihez hozzátehetjük a 2000–2007 közti évi átlag 2,2%-s euro övezeti inflációt. Vagyis szó sincs, átmenetileg se depresszióról, se a növekedést állítólag gúzsba kötő pénzügyi merevségről.

Merre tovább, Magyarország?

Az előadottakból már két előzetes megjegyzés adódik. Egyfelől: bizonyára nem követhetjük ama felhívásokat, amelyek a „múltat végképp eltörölni” kívánják, és egy eddig sosem látott irányban konstruálnák át a mai világot, s benne hazánkat. A 20. század szörnyűségei után a kísérletezést célszerű abbahagyni, inkább a mai világban még működő elemek megőrzésére és javítására kell összpontosítani. Másfelől nyilván az sem járható út, hogy a fennálló viszonyokat önértéknek és eleve védelmezendőnek tekintsük, és minden módosítást eleve népnépszerűségnek, a szegények kizsebelésének minősítsünk, anélkül hogy elő- és utókalkuláción alapuló hatásvizsgálatokat végeznénk az egyes konkrét ügyekben.

A magyar gazdaság fejlődését hosszabb távon vizsgáló elemzések (Muraközy szerk.2009, Sajó 2008, Csaba 2009, Mihályi 2008, Bod 2008) egyaránt arra utalnak – eltérő hangsúlyaik mellett is – hogy az ország szekere nem 2008 októberére, még kevésbé a nemzetközi szervezetekkel megkötött megállapodás hatására jutott kátyúba. A növekedés lelassulása 2003 óta figyelhető meg, és a megszorításokon és az átrendezéseken túlmutató nagy átszabásokra, rendszerreformokra 1997, a nyugdíjreform óta nem került sor. Különösen szélessé nyílt az olló a „költészet és valóság” közt 2002, de még inkább 2004 augusztusa óta, amikor a nagy változásokat hetente módosuló, beavatatlanok számára nagy ívűnek tetsző programok sorát népszerűsítő szöveghalmaz és néhány kis jelentőségű gyakorlati kísérlet ellenére sem figyelhettünk meg⁶. A reformtalanság okai komplexek és elemzésük túlmutat e tanulmány keretein, de a következmény kétségtelenül a teljesítmény csökkenése és a nemzetközi versenyképességi rangsorok mindegyikében kimutatható erőteljes lemaradás. A pénzügyi sebezhetőség nyilvánvalóvá és közvetlenné válása csak tetézte a korábban is meglévő és irányzatában előre látható nehézségek halmazát.

Ha pedig megállapítottuk, hogy a fejfájás oka bizonyára nem agydaganat, akkor bizony nem a koponya felnyitására vonatkozó ismeretek elsajátítása, még inkább gyakorlati kipróbálása jelenti a sürgős, még kevésbé a fontos feladatot. Teljesen jogos ugyanis rámutatni arra, hogy a két fogalom egymást nem fedi át,

⁶ Csak a rend kedvéért: a vízidíj bevezetése egy totálisan államosított rendszerbe elvileg se reform, hasonlóképp a tandíj sem az a tonnatervekre épülő felsőoktatásban, ahol a diák- és az óraszám mellett semmiféle minőséget és teljesítményt értékelő mutató szám sincs. Angliától eltérően például az egyetemek finanszírozását a 2008 márciusi, állítólag mindent kisiklatott népszavazás előtt sem határozza meg az oktatói kar publikációs teljesítménye, vagyis itt sem volt reform. A hivatali állások kiszervezése jobban fizető külső cégekre ugyancsak nem reform, a szakigazgatás szétkergetése és amatőrökkel való feltöltése hasonlóképp, a vállalati személyzeti megoldások kormányzatba ültetése sem. Ha a magyar nyelv találékonyságával élünk, helyes mindeme közkedvelt mozzanatokat a Darányi kormány alatt meghonosodott *racizás* kifejezéssel illetnünk. Ennek tartalma: az államot a „kevesebből- többet” NDK-s elven működtetjük, ami a működési mód átszabásától kb. oly messze van, mint Makó Jeruzsálemtől.

s különösen egy szociális robbanás fenyegetésének árnyékában óvatosan kellene bánni a bizonytalan kimenetelű és hosszú átfutású tervezeteknek minden feltétel nélküli erőltetésével, bármely ideológia – beleértve az ideológiamentesség reformszövetségi és bokrosi ideológiája – hangoztatása mellett is (Soós 2009). Minden reform lényege ugyanis a felülről kezdeményezett, egyberendezett, több év alatt végbevitt és nem utolsó sorban – legalábbis polgári demokráciákban – *a társadalom többségének támogatását bíró*, vagyis egyáltalán nem a törvényhozás pillanatnyi 50% plusz 1 szavazatára építő módosításokat jelenti. Nyilván igaz, hogy nincs változás érdeksérelem nélkül, de például az a Margaret Thatcher által bevezetett megoldás, amikor a munkavállalók mindegyikét – nemcsak a szabad szakszervezet vezetőségét – meg kell szavaztatni ahhoz, hogy a reprezentatív többség véleménye alapján indulhasson csak sztrájk, sok mai bolhacirkusznak elejét vehetné. Hasonlóképpen a kormányzás egészének távlatossága, tartalmi vonásainak ismertsége mellett nem állíthatja senki, hogy az uniós agrárkifizetések mérséklődése „meglepetésként érte” mondjuk a 2014 utáni időszakban.

Mi tehát a teendő? Az előadottak alapján nem osztjuk azt az Amerikából terjedő tévhitet, ami ismét a kormányzati szabályozás feladatában megbukott közszereplők kezébe tenne mértéktelen és ellenőrizetlen hatalmat, például a pénzügyi szervezetek államosításának és a szerződések visszamenőleges módosításának megengedésével (*Wall Street Journal* 2009. március 29.: Geithner pénzügyminiszter terveiről). Egészében véve is, miközben elismerjük a válságenyhítő napi intézkedések szükségességét, óvnánk attól, hogy a máról-holnapra élés a kormányzás tartalmává magasztosuljon. Hasonlóképp óvnánk attól, hogy a nagy bizonytalanságú előrejelzések vitája elvegye a figyelmet a távlatos, bizalomerősítésére alkalmas intézkedések meghirdetése és megvalósítása elől. A távlat szavahihető képviselője a visszaesésből kivezető legbiztosabb út lehet.

Magyarország esetében a valódi kérdés nem az, hogy szükség van-e újabb pénzügyi kiigazításra. Inkább az a valódi kérdés, hogy *mi célból, minek érdekében, milyen technikával és távon és kinek a hasznára* történjenek e lépések. Hisz más az, ha az első, s más ha az utolsó száz nap gazdasági programját készítjük. Más az, ha a „cél a küzdés maga”, s más, ha a cél mondjuk az euró bevezetése, a foglalkoztatás erősítése, a közpénzügyek átláthatóságának megvalósítása, *a tartós és érzékelhető növekedési pályára való ráállás*.

A nemzetközi tapasztalatok szerint nagy jelentősége van annak, hogy a társadalom hitelt ad-e bizonyos személyeknek és programoknak, hajlandó-e bizonyos célokat magáénak tekinteni, a szereplők mellett a folyamat belátható jó kimenetelében bízni, avagy sem. A sikeres reformok minden esetben erre az önerősítő körre épülnek. Nem az a kérdés például, hogy egyetlen adónem módosításának a költségvetési hatása mekkora, hanem az, hogy kialakul-e a közterhek felhasználásával, célszerű költési szerkezetével összefüggő közbizalom? Megvalósítható-e az egyszerű és mindenkire kiterjedő közteherviselés, a közterhek

valóságos behajtásával? Látható-e, mire megy el a pénz? A gyorsan növekvő országokban bizony működött az a pozitív visszacsatolás, ami az átláthatóbb gazdálkodás – jobb adófejelem – alacsonyabb kulcsok vonalán haladva, nem napok, de nem is évtizedek alatt növekedési tényezővé vált. És ez a válságtól függetlenül, azon túlmutatóan is bizonyára így van. S miközben nem az a kérdés, hogy előbb rosszabbnak kell-e lennie, mielőtt jobb lesz, az azért egyértelmű, hogy áldozatot csak belátható célok érdekében, bizalmi légkörben hoznak milliós számra a gazdaság szereplői. Ehhez nyilván szükséges, de nem elégséges feladat a pénzügyi összeomlás, köztük az árfolyam mélyrepülésének megakadályozása.

A kilábalást tehát a rövid- a közép- és a hosszú távra szóló tervek szerves egymásra épüléséből adódó többteleterőforrások és az ezek táplálta önerősítő, jó körök alapozzák meg. Például az euró bevezetése olyan középtávú cél lehet, ami a gazdaságpolitika egészének fazont ad. Vagy a szabálykövető költségvetés politika, az áttekinthető, egyszerű és széles bázisú adózás, az állam nem közhasznú feladatainak – mint a köz- és jogbiztonság, vagy épp a környezetvédelem – visszametszése biztosan a kilábalás lépései közé sorolandó. Nem kétséges, hogy a gazdaságélénkítés eszközei közt minden kormány, a szocialista spanyol épp úgy, mint a konzervatív francia él a köztehermérséklés eszközével. Utóbbiról tudjuk, hogy nem csodaszere, önmagában nem teremt munkahelyet mondjuk képzetlen és a segély kultúrájában felnőtt emberek számára. Mégis, e lépés egy konkrét üzenet mindazoknak, akik munkájukból kívánnak megélni, hogy ha többet keresnek, több marad a zsebükben. Hasonlóképp tudjuk, hogy az oktatás társadalmi- nevelő- szerepének visszaállítása nélkül a munka becsülete és a munkára foghatóságához nélkülözhetetlen társas készségek elsajátítása széles rétegek számára nem fog „magától” menni, utóbbiak foglalkoztatását pedig az állami segélyek aligha oldják meg.⁷

Ha a válság oka nem a pénzhány, hanem a bizalmatlanság, akkor a legfőbb feladat éppenséggel a hosszabb távon is hathatós szerkezeti átalakítások elsőségeinek biztosítása, az oda vezető középtávú intézkedések megalapozása – mondjuk a jól előkészített és több évre érvényes, egymásba fonódó költségvetési- és adólépések⁸ – valamint a tűzoltó intézkedések által vélhetőleg elkerülhetetlenül okozott kár minimalizálása. Ennek érdekében lehetséges és szükséges is a

⁷ Például azért, mert a munkaadó inkább kifizeti az érintettnek, csak ne rontsa a levegőt a cég kapuin belül.

⁸ Nyilván semmi értelme annak, ha az elmúlt évek- és a 80-as évek- gyakorlata szerint olyan adóátrendezésekkel próbálkozunk, amelyek „nem érintik a költségvetési egyenleget”, illetve olyan költségvetési lépésekbe bonyolódunk, amelyeknek „nincs közvetlen adó és járulékvonzata”, mert mindezek csak a bizonytalanságot erősítik. Igaz, tudjuk (Sajó, 2008, Mihályi, 2008) hogy e butaságnak tűnő kétértelműségek és homályos, végrehajthatatlan szabályok a közigazgatás és a vele egybefonódott politikai és vállalkozói érdekcsoportok szempontjait szolgálják.

könnyen ellenőrizhető, egyben konkrét hatású lépések megtétele, a mikro- és kisvállalkozásokat ellehetetlenítő szabályörvény felszámolása, a hihető és betartható pénzügyi tervezés és az ezen alapuló adóbehajtás mindennapos tétele. A jó hír e tekintetben az, hogy a legnehezebb feladatokat, mint épp az államadósság GDP-hez mért arányának és a deficitnek a csökkentését egy sor ország megoldotta. Ha ugyanis növekszik a gazdaság, és nem csinálunk új adósságot, ez önmagában is kitörést jelent az ördögi körből. Ha nő a teljesítmény, önerősítő jó körök jönnek létre.

Néhány következtetés

Ebben az esszében megkíséreltük, hogy a világ pénzügyi rendszerének 2007–2009 közti megrázkódtatásából a reálgazdaságra adódó hatások közül a legfontosabbakat bemutassuk. Mivel a közgazdaságtan az arányok művészete és feladatai közé tartozik mind a diagnózis, mind a terápia megfogalmazása, az írás elején azt a közkeletű kérdést vizsgáltuk meg, hogy újra eljött-e a Nagy Válság, és erre tagadó választ adtunk. A második részben Magyarország gondjait taglalva rámutattunk azok hosszú távú és szerkezeti voltára. Mivel ezek nem a világ pénzügyi rendszeréből származtak, ezért a gazdaságpolitika akkor lesz hathatós és társadalmilag felelős, ha e hosszú távú nyavalyák megoldását nem rendeli alá a világ pénzügyi piacain megjelent pánikra való reakcióknak. Miközben a nemzetközi környezet romlásához konjunktúra-politikailag is alkalmazkodni kell, a kiutat *a bizalom visszaszerzése, nem a pénz gazdaságba pumpálása* jelenti⁹. Utóbbi távlatos, felelős, hiteles és a korábbi évekkel szembe forduló, vagyis szakszerű gazdaságpolitikával oldható meg. Ennek lényege az, hogy van irányítúje, hosszabb távú célrendszere, egyértelmű és a világ működő részét jellemző értékvalasztása és ehhez kötődő, abba az irányba vivő középtávú stratégiája. Utóbbi nem a népgazdasági, hanem az üzleti terv értelmében és tartalmával fogalmazható meg, vagyis az egyes intézkedésekhez mértékeket, pénzeket és felelősöket (!) is rendelve. Jellemzője ennek, hogy előzetes és – a folyamatban rendszeresen különféle távra – utólagos *hatásvizsgálatok* születnek. Ilyenre a jogalkotástól az adóbehajtásig, az egészségügytől az agrártámogatásig terjedő körben szükség lenne, bár a gyakorlatban sosem volt erős, az elmúlt évtizedben meg végleg feledésbe merült. Ettől még akár meg is lehetne próbálni, hiszen ekképp a döntéshozók folyamatos visszajelzéseket kapnának arról, nincs-e kátyú a kijelölt úton.

⁹ A bizalom alapozza meg a megtakarítást, főleg a háztartások körében, ami nélkül a beruházásoknak nincs fedezete. A bizalom teszi hitelessé a hosszú távú – nyugdíj- és egészségbiztosítási és más elótakarékosági – takarékoskodási formákat támogató adókedvezményeket, illetve az ezekben történő tömeges befektetést is.

Ebben a közelítésben a foglalkoztatás, a munka alapú társadalom, a növekedés feltételeire összpontosító gazdasági kormányzás jelentik a sarokpontokat. Az államháztartás kiegyensúlyozása – fenntartható módon –, az árstabilitás, a jogállamiság és a szavahihetőség pedig egyfajta kézen fekvő keretfeltétel-rendszerként jelentenek, nem pedig öncélt. A változások címzettje és haszonélvezője pedig az egész társadalom lesz, mint a sikeres államokban tapasztalhattuk a korábbi válságok elmúltával, akár évtizedes távlatban.

Irodalom

- Bod Péter Ákos (2008): Reform? Magyar Szemle, 17. évf. 4–5.
- Csaba László (2009): Hungary: a Janus-faced success story. In: Fosu, A. (szerk): Country Role Models for Economic Success. New York: UNU Press (megjelenés alatt, előzetes változata olvasható a WIDER intézet honlapján: www.wider.org)
- Eatwell, J.(2007): Risk assessment and systemic risk. In: Estrin, S. – Kolodko, G.W. – Uvalic, M.(eds): Transition and Beyond. New York Palgrave.
- Eichengerren, B. (2001/2003): Nemzetközi pénzügyi válságok – mit tehetünk ellenük? Nemzeti Tankönyvkiadó Budapest.
- Gyórfy Dóra (2009): Szép új világ Amerikában: az állam álmai és a válság valósága. Pénzügyi Szemle, 54. évf. 2.
- Hayek, F. A (1974/1995): A tudás látszata. In: Hayek, F. A: Piac és szabadság. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Kindlerberger, Ch. (1978/2005): Manias, Panics and Crashes: A History of Financial Crises. 5. Kiadás. New York: Wiley.
- Krugman, P. (1998): Depression economics returns. Foreign Affairs, Nov-Dec.
- Lámfalussy Sándor (2000/2008): Pénzügyi válságok a fejlődő országokban. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Lucas, R. A. (1976): Econometric policy evaluation: A critique. Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy, vol.1.no.1.pp 19–46.
- Mihályi Péter (2008): Miért beteg a magyar gazdaság? Budapest HVG Kiadó.
- Muraközy László (szerk) (2009): A jelen a jövő múltja. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Navratil Ákos (1942/2008): Irányító szempontok a közgazdaságtanban. In: Régi igazságok és új elméletek a közgazdaságtanban (Szerk. és bev. Hild Márta). Budapest. Aula Kiadó, 303–329. old.
- Olson, M. (1982/1987): Nemzetek felemelkedése és hanyatlása. Budapest Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Sajó András (2008): Az állam működési zavarainak társadalmi újratermelése. Közgazdasági Szemle, 55. évf. 7–8. szám
- Shin, H.–S. (2009): Reflections on Northern Rock: The bank run that heralded global financial crisis. Journal of Economic Perspectives, vol. 23.1.101–119.p.

Soós Károly Attila (2009): Mind Gyurcsány, mind a Reformszövetség javaslatai derresztőek. Varga F.I interjúja. Menedzsment Fórum, márc. 9. elérhető: www.mfor.hu

Swan, P.(2009): The political economy of the subprime crisis: Why subprime was so attractive to its creators? *European Journal of Political Economy*, vol. 25.1.124–132.p.